connection
Vzdělávání pracovníků sociálních služeb

Veronika Uhlířová
Ludmila Hanušová

Přechod dítěte z rodiny do alternativní péče

esf evropský sociální fond v ČR
EVROPSKÁ UNIE
OPERAČNÍ PROGRAM LIDSKÉ ZDROJE A ZAMĚSTNANOST
velký vůz
PODPORUJEME VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Veronika Uhlířová, Ludmila Hanušová

Přechod dítěte z rodiny do alternativní péče

Vydal Velký vůz Sever, Nový Bor 2014
www.velkyvuz–sever.cz | sever@velkyvuz.cz | Tel.: +420 777 594 441 | IČ: 75062020

Jazyková úprava: Hana Borovská

Tisk: Lukáš Hraběta, Velký Šenov
Náklad: 300 ks

Vychází jako upravená a rozšířená verze příručky, která vznikla v roce 2012, ale nebyla oficiálně vydána.

Písemný materiál není možné bez souhlasu organizace Velký vůz Sever šířit, množit, ani využívat k jiným účelům než k přímé práci s klienty.

Příručka je financována z prostředků ESF prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost a ze státního rozpočtu ČR. Číslo projektu: CZ.1.04/3.1.03./A7.00035.

Obsah

Úvod 4

Role sociálních služeb 4

1. Období před odchodem dítěte z rodiny 5

1.1. Úloha případové/rodinné konference 5

1.2. Individuální plán dítěte 6

1.3. Doporučení pro ulehčení situace před separací 6

1.4. Práce s informacemi před odchodem dítěte z rodiny 7

1.4.1. Informace pro děti 7

1.4.2. Informace pro rodiče 11

1.5. Příprava pracovníka 12

2. Odchod dítěte z rodiny 14

2.1. Účast sociální služby na odchodu dítěte z rodiny 14

2.2. Jak dítěti pomoci v průběhu separace od rodičů? 15

2.3. Odejmutí dítěte z rodiny jako krize a trauma 15

2.3.1. Krize a její fáze 15

2.3.2. Trauma 21

3. Příchod dítěte do nového prostředí 23

3.1. Role sociálních služeb 23

3.2. První hodiny a první den/noc 23

3.3. Různorodost chování dětí po přijetí 24

3.4. Proces ztráty, zármutku a adaptace z hlediska času 25

3.5. Role sociálních služeb po přijetí dítěte do alternativní péče 35

Použitá literatura 28

Příloha: Psychické potřeby dítěte 30

Autoři příručky 32

Velký vůz Sever 32

Úvod

Separace dítěte od rodiny je jedním z nejcitlivějších témat pro všechny zúčastněné (děti, rodiče, sourozence, sociální pracovnici OSPODu i soudního vykonavatele). Je to krok, ke kterému se uchylujeme až v poslední fázi, když všechna předešlá opatření selhala. Příručka chce poskytnout více úhlů pohledu na danou problematiku a podnítit pracovníky sociálních služeb ke spolupráci a podpoře klientů během tak závažné situace, jakou separace dítěte od rodiny představuje.

Děti mohou být předány do různých druhů alternativní péče. Nejčastěji jsou přímo z rodiny umístěny k příbuzným (prarodičům, tetám a strýcům apod.), do zařízení pro okamžitou pomoc dětem, do diagnostického ústavu nebo k pěstounům na přechodnou dobu.

Nabízíme inspiraci, jak dítě doprovázet celým procesem od jeho odebrání z rodiny až po aklimatizaci v novém prostředí.

Tento proces se skládá ze tří částí – zahrnuje období před odchodem dítěte z rodiny, samotnou separaci a příchod dítěte do nového prostředí.

V textu využijeme zkratku OSPOD pro pracoviště sociálně - právní ochrany dětí.

Role sociálních služeb

Odebrání dětí z rodiny není věcí jen pracovníků OSPODu, soudců nebo samotných rodin. Biologická rodina, která je často označena za rodinu ohroženou, bývá často již klientem některé sociální služby v okolí (například sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, odborného sociálního poradenství apod.) Zde nalézáme zdroj pomoci. Rodina se s pracovníkem sociální služby zná, mnohdy mu důvěřuje. Příkladem je azylový dům, kde s matkou i s dětmi pracuje klíčový pracovník. V případě soudního rozhodnutí o svěření dítěte do péče jiné osoby, o ústavní výchově nebo předběžném opatření může pracovník do procesu vstoupit jako užitečný pomocník – zklidňovat emoce a vypjatou situaci, vysvětlovat dítěti další kroky, krizově intervenovat, poskytovat informace, připravovat klienty na zásadní změnu (pokud je k tomu dostatek času) nebo je „ošetřovat“ po aktu odebrání dítěte. Je velmi důležité, aby o vaší roli pracovníka sociální služby v konkrétním případě odebrání dítěte věděl nejen klient a aby rozuměl tomu, v čem spočívá, ale vaše spolupráce by měla být domluvena také s místním pracovištěm OSPODu. V ideálním případě by měl o nabídce vaší pomoci vědět i soudce.

1. Období před odchodem dítěte z rodiny

1.1. Úloha případové/rodinné konference

Odchod z rodiny a následné přijetí dítěte do zařízení/náhradní rodiny je velmi složitá a pro dítě nesmírně zatěžující událost. Je proto dobré ji připravovat a realizovat tak, aby proběhla co nejrychleji, avšak nikoli uspěchaně, a ve spolupráci všech zúčastněných – biologické rodiny, přijímacího zařízení, pracovníků OSPODu, subjektů, s nimiž rodina již spolupracuje či spolupracovala v minulosti (neziskové organizace, škola, terapeut…), a v neposlední řadě dítěte samotného.

Pamatujme přitom na reálnost a dosažitelnost naplánovaných kroků a k jejich naplňování přistupujme zodpovědně. To vyžadujme i od ostatních zúčastněných.

Jako vhodný nástroj pro dosažení výše zmíněného cíle se v praxi osvědčily **případové** nebo **rodinné konference**. Jako pracovníci sociální služby můžete být na jednání přizváni a dohodnout se, jak se budete na celém procesu podílet, jaká bude vaše úloha. Váš názor bude brán v úvahu. Často jste jedinými lidmi, kteří rodinu a vztahy v ní dobře znají (za předpokladu, že jste s rodinou již v rámci služby pracovali). Uspořádání případové konference celý proces strukturuje, vyjasňuje a dává příležitost vše připravit. Stejně tak může být k jednání přizváno přijímací zařízení (například ústav), které někdy samo funguje jako sociální služba (často se setkáváme se zařízeními pro okamžitou pomoc dětem). Jeho pracovníci se během konference mohou seznámit se situací, poznat dítě, je-li přítomno, a potom mohou svou službu přizpůsobit konkrétnímu dítěti a jeho potřebám. Případová konference dává také příležitost pro zapojení rodičů. Mějme však na zřeteli, že odebrání dítěte je pro ně velmi emočně náročné, a proto nelze očekávat, že spolupráce s nimi bude bezproblémová. Rodiče mohou o dítě bojovat, klást odpor, nebo naopak psychicky kolabovat. Přesto je jejich přítomnost na jednání důležitá. Při dobře vedené konferenci je rodiči dáván najevo respekt, i když ve své roli selhal, mohou mu být nabídnuty podpůrné služby a rodiče mají také možnost se vyslovit k případnému kontaktu se svým potomkem po odebrání. Někdy taková sjednaná možnost rodiče uklidní.

V předchozím odstavci popisujeme výhody případové/rodinné konference těsně před separací dítěte. **Ještě lepším řešením je uspořádání konference dlouho předtím, než se vůbec zvažuje podání návrhu na změnu výchovného prostředí.** Včasné jednání může původní rodinu aktivovat k pozitivní změně a časem i k odložení nutnosti řešit rodinnou situaci ohrožující dítě radikálním způsobem. V novele zákona o sociálně-právní ochraně

dětí č. 401/2012 Sb. (dále jen SPOD) se popisuje bohužel až krajní situace uspořádání případové konference v souvislosti s podáním návrhu na ústavní výchovu nebo návrhu na svěření dítěte do péče jiné osobě. Pak je bohužel první případová konference současně i tou poslední před separací dítěte. **Otázkou zůstává, zda nebylo možné účinně zasáhnout mnohem dříve. Zde je volné pole působnosti pro sociální služby, i ony mohou svolat případovou konferenci.** Například v situaci, kdy je uživatelem terénní sociální služby rodič (zároveň pod dohledem OSPODu) a vy jako pracovníci vidíte v jeho péči o dítě velké nedostatky. **Můžete tedy včas svolat případovou konferenci, která nebude zaměřena na separaci dítěte, ale jejím cílem bude vytvořit plán pomoci dítěti, na kterém se rodič bude podílet.** Po určité době můžete uspořádat další kontrolní konferenci a vyhodnotit, zda došlo k pokroku, nebo zda je zatím snaha o pomoc dítěti neúspěšná.

Teprve až vyčerpáte všechny uvedené možnosti řešení situace, je vhodné uspořádat poslední případovou konferenci (nejčastěji ji svolává OSPOD), kde se budete podílet na rozhodnutí, jak dál postupovat a jakou pomoc a komu během separace dítěte z jeho původní rodiny poskytnete.

1.2. Individuální plán dítěte

Pracovníci OSPODu mají povinnost vytvořit individuální plán ochrany dítěte (tzv. IPOD) podle zákona o SPOD č. 401/2012 Sb. Plán obecně definuje stav rozvoje dítěte, stanoví cíle a opatření a vymezuje zdroje potřebné k podpoře celkového rozvoje a ochrany dítěte (Quality4Children, 2008).

Jako pracovník sociální služby se na tvorbě plánu pomoci můžete podílet, být do něj zařazeni, realizovat některé aktivity a podávat zprávy o úspěchu či neúspěchu jeho plnění. Do plánu se dá zahrnout i paralelní práce s rodinou dítěte. V případě, že je nutné děti rodičům odebrat, pomáhá stanovení cíle a dílčích kroků, které jsou následně vyhodnocovány a případně redefinovány, ke snadnějšímu přechodu dítěte do nového prostředí. Dítě by se mělo na vytvoření plánu podílet jako partner. Respektujte tedy jeho názor a aktuální stav, dbejte na jeho spoluúčast při plánování. Stane-li se vaše sociální služba součástí individuálního plánu dítěte, ošetřete si propustnost informací vůči dalším zainteresovaným subjektům procesu podle standardů vašeho pracoviště.

1.3. Doporučení pro ulehčení situace před separací

- Dítě i jeho rodina by měly mít dostatek informací o místě, kam dítě přechází, a o lidech, kteří zde o ně budou pečovat.

- Dítě by se mělo seznámit s místem svého budoucího pobytu předem, např. je může navštívit s rodiči, se sociální pracovnicí, s pracovníkem neziskové organizace, k němuž má důvěru.
- Při hledání vhodného umístění dítěte pamatujte na dostupnost místa pro rodiče a další příbuzné (možnost návštěv), ale i na možnost zachování původního místa školní docházky, návštěvy kroužků, pokračování terapeutické péče atd.
- S dítětem o možnostech a podmínkách separace a jeho vidění situace mluvte a jeho názory respektujte.
- Zohledňujte potřeby, ale i zvyklosti, kulturní zvláštnosti, zdravotní stav dítěte i rodinných příslušníků.
- Pečující osoba by měla poskytovat záruku či alespoň šanci na vybudování stabilního vztahu s dítětem.

„Nevhodné umístění může znamenat další přesuny, které zvýší trauma, které dítě prožívá.“ (Děti mezi ústavní výchovou a rodinou, 2007)

1.4. Práce s informacemi před odchodem dítěte z rodiny

1.4.1. Informace pro děti

Tato kapitola vychází z předpokladu, že vaše pracoviště pracuje i s dětským klientem a bylo zahrnuto do individuálního plánu ochrany konkrétního dítěte. **Bez vědomí či domluvy s OSPOD nebo vašeho jasného zařazení do zmíněného plánu dítě o procesu neinformujte.** Mohli byste zmařit zamýšlený záměr pracovníků OSPODu. Ti například mohli dojít k závěru, že hrozí sebepoškození dítěte, a že proto bude vhodnější ho před odchodem z rodiny příliš nestresovat ohlášením očekávané změny. Je nutné s pracovníky OSPODu spolupracovat a vzájemně se dohodnout na dalším postupu. V případě, že z domluvy vyplývá vaše role v přípravě dítěte na změnu (odchod z rodiny) a že máte na přípravu dítěte omezený čas (např. měsíc či dva do rozhodnutí soudu nebo kratší dobu v rámci předběžné opatření), zaměřte se především na potřeby a přání samotného dítěte.

Následující tabulka uvádí, jaké informace děti při přechodu z rodiny do alternativní péče potřebují:

Co by dítě chtělo vědět?

Doplňte:

Co by si dítě přálo před odchodem z rodiny, při odchodu a při příchodu do nového prostředí?

Doplňte:

Co by si dítě chtělo vzít s sebou do nového prostředí?

Doplňte:

Koho teď dítě potřebuje, koho bude potřebovat při odebrání, koho potom?

Doplňte:

Na tato přání myslete včas. Pokuste se je zjistit a zajistit jejich splnění (podle vašeho uvážení).

1.4.1.1. Kartička s informacemi

Separace dítěte od rodiče je závažná a emotivní situace. Mysl dítěte zahlcená emocemi se může bránit logickému uvažování a přijímání informací. Dítěti pak můžeme pomoci tím, že potřebné informace ukotvíme písemně, nejlépe formou jednoduché a vizuálně atraktivní kartičky. Ta bude patřit dítěti, nebude součástí žádného dokumentu určeného očím dospělých. S dítětem ji tvoříme společně, mluvíme o ukotvených informacích a dítě si ji pak odnese s sebou do alternativní péče.

Tipy pro vhodné informace na kartičku:

- Základní a kontaktní údaje o dítěti a rodině (současná adresa, celé jméno a jména všech sourozenců včetně jejich data narození, jména rodičů včetně rodného příjmení a telefonů, jména prarodičů – i nežijících, údaje o dalších rodinných příslušnících, kteří jsou pro dítě důležití).
- Jméno sociální pracovnice OSPODu, její kontaktní údaje.
- Jméno pracovníka sociální služby nebo i jiné organizace, která s dítětem a rodinou pracovala, kontaktní údaje (farář, psycholog, nestátní sociální pracovník, učitelka…).
- Kontakt na Linku bezpečí a na linku Vzkaz domů.
- Název a adresa zařízení, kam dítě přechází.
- Číslo na policii, lékařskou pomoc a hasiče.

Tuto kartičku předejte dítěti a její kopii dalším osobám, které budou během separace s dítětem v kontaktu. Sami si kopii pořiďte také. Může se stát, že dítě kartičku ve vzteku zničí a vyhodí a pak toho bude litovat. V takovém případě mu ji vždy poskytněte. Kartička by měla být jednoduchá a pro děti srozumitelná.
Např. Když mi bude smutno, můžu zavolat zdarma i v noci na Linku bezpečí, tel:…
Např. Když budu chtít vědět, co se mnou zamýšlejí a co bude s rodiči, zavolám na číslo:…
Kartičku vytiskněte na barevný papír, aby byla pro dítě dobře odlišitelná od ostatních dokumentů.

Další tipy:
Kartička může být laminovaná, ozdobená fotografiemi, je-li dostatek času, může se dítě aktivně podílet na její tvorbě (vyzdobit ji obrázky, komiksem…). Podle reakcí a stavu dítěte před odchodem z rodiny je možné na kartičce uvést i osobní informace o dítěti, u kterých si dítě přeje, aby je pracovníci alternativní péče znali. *Například: Která jídla nemám rád, a která ano? Co umím?*

Připravujete-li dítě na okamžitý přechod z jeho rodiny do rodiny náhradní, zvažte, zda je vhodné pojmenovávat nové pečovatele „máma“, „táta“ nebo „rodina“. Děti často reagují negativně se slovy: *„Já do žádné jiné rodiny nechci. Já už jednu mám!“* Takový postoj pak může brzdit přijetí plánované změny. Aby dítě vnímalo náhradní rodinu jako rodinu, potřebuje čas a závisí to na výsledcích a kvalitě péče náhradních rodičů, kteří si označení „rodina“ od přijatého dítěte budou muset „zasloužit“. **Zpočátku používejte jména osob**, které budou o dítě pečovat, ptejte se dětí, jak jim chtějí říkat (zda strejdo, teto, nebo křestními jmény) a pokuste se vysvětlit jejich pohnutky, proč se o dítě chtějí starat. Pokud existuje pro všechny bezpečná (!) možnost se před separací sejít, podpořte ji.

1.4.1.2. Dilema sdělování informací o separaci samotnému dítěti

Během řešení situace můžeme narazit na dilema, zda dítěti předem říci, že odejde z rodiny, a připravit ho na to, nebo zda ho o tom informovat až na místě a během separace. Na tuto otázku neexistuje jednoznačná odpověď, je nutné vycházet ze znalostí o povaze a reakcích dítěte, závažnosti situace apod. **Pokud vyloučíme katastrofické scénáře vývoje situace, můžeme vycházet z předpokladu, že dítě má právo znát svoji blízkou budoucnost a taktéž má právo na jakoukoliv reakci, i na krizovou.** Neexistují kouzla, která bychom jako sociální pracovníci mohli použít, abychom reakce dítěte neutralizovali. Podívejme se na situaci pohledem samotného dítěte a představme si, že bychom v brzké době měli přijít o všechny jistoty, o blízké vztahy a nejbližší osoby (ať už se k nám chovaly jakkoliv) a že bychom se měli proti své vůli přestěhovat někam, kde nikoho neznáme, a že bychom nevěděli, zda na novém místě budeme žít jen dočasně, nebo pořád. Krizi bychom prožívali též.

Následující tabulka shrnuje rizika a výhody informování dítěte o jeho brzkém odchodu z rodiny:

Rizika informování předem	**Výhody informování předem**
Dítě se bude trápit delší dobu.	Dítě pozvolnou a přiměřenou přípravou ochráníme před šokovou situací.
Dítě se může rozhodnout vyřešit situaci útěkem nebo jinou extrémní reakcí (sebepoškozování, pokus o sebevraždu apod.).	V případě šokové reakce máme příležitost dítěti pomoci zpracovat jeho emoce.
Dítě se může snažit celou situaci komplikovat, klást neoprávněné požadavky a dělat obstrukce.	Získáme čas na budování vztahu, dítě nám postupně bude více důvěřovat.

Rizika informování předem	Výhody informování předem
Dítě bude ohrožováno projevem silných emocí svých blízkých/rodičů.	Dítě bude mít čas připravit si vše potřebné, rozmyslet si, co a kdo je pro ně důležitý, co si chce s sebou vzít a jaká má další přání.
Dítě bude agresivní.	Dítě bude připraveno na akt separace, takže vše proběhne bez silných, vypjatých reakcí.
Dítě fyzicky onemocnění pod tlakem nepříznivého psychického stavu.	Dítě bude mít dostatek času, aby vstřebalo informace o zařízení/náhradní rodině, kam má odejít, a vytvořilo si k celé situaci vlastní postoj. Bude mít možnost klást otázky. Dítě se může rozloučit s blízkými osobami nebo s oblíbenými místy/věcmi (širší rodina, kamarádi, spolužáci, učitelka, soused atd.), shromáždit si všechny kontaktní údaje, které jsou pro ně důležité.

Znovu si připomeňme důležité doporučení uvedené na začátku kapitoly: **bez souhlasu a domluvy s pracovníky OSPODu dítěti nesdělujte, že bude od rodičů separováno**. Jednak nám jako sociálním službám tento mandát nenáleží (sdělení je věcí soudu, OSPODu, rodiny) a jednak vycházíme z plánu ochrany dítěte, kde je vymezena naše role v celém procesu.

1.4.2. Informace pro rodiče

Stejně jako se snažíme být féroví vůči dítěti, dodržujeme totéž vůči rodiči. V situaci, kdy je rozhodnuto o odebrání jeho potomka a selhaly všechny dřívější pokusy stav v jeho rodině zlepšit, se musíme oprostit od hodnotícího postoje. Biologický rodič dítěte může být klientem naší sociální služby a má právo na naši podporu. Podpora pak má formu doprovázení rodiče procesem separace, přípravy, poskytnutí informací a vysvětlení, prostoru na otázky. Některá pracoviště nabízejí ještě krizovou intervenci. Často ji poskytují pracovníci sociálních služeb, kteří rodině pomáhají poté, co dítě odešlo do jiné péče.

Doporučení, jak pracovat s informacemi pro rodiče před odchodem dítěte, se řídí obdobnými principy jako u dětí (viz výše).

- Zjišťujeme, jaká přání/potřeby/otázky rodič má a podle uvážení je naplňujeme či zodpovídáme.

- Vytvoříme informační kartičku pro rodiče (s údaji, kam dítě jde, kontakty na sociálního pracovníka OSPODu, pracovníka přijímajícího zařízení, záchrannou službu atd.).
- Úzce spolupracujeme s pracovníky OSPODu, bez domluvy s nimi tedy nepodnikáme žádné samostatné kroky, máme definovanou roli – jak, proč a čím máme rodiči pomáhat (nejlépe stanovenou v případové konferenci). *Například pokud soudce vyhodnotí situaci jako extrémně ohrožující pro dítě a vydá rychlé bezodkladné předběžné opatření, nebo pokud je dokonce v zájmu dítěte, aby přechod proběhl bez přítomnosti rodičů na neutrálním místě nebo jde-li o utajené umístění, nenarušujte tento plán tím, že rodiči slíbíte čas na přípravu a budete posilovat jeho nároky na prohlídku místa, kam dítě půjde*.
- Byl-li rodič naším klientem – uživatelem služby ještě před separací a nebrání-li nic v pokračování kontraktu, zůstává naším klientem. Nezapomínáme na to i přesto, že jde především o záchranu dítěte. V případě souběhu statutu sociální služby a pověření k výkonu sociálně-právní ochrany dětí má pracoviště vymezeno, čí zájem se sleduje a kdo je klientem.
- Dbáme vnitřních nařízení pracoviště ohledně vlastní bezpečnosti. Rodiče, kteří se dozvědí o separaci svého dítěte, mohou mít silné emoční i fyzické projevy krize. Bylo by vhodné stanovit za vaše pracoviště míru vaší intervence pro takové situace.
- Držíme se hranic angažovanosti. Dozvíme-li se během doprovázení rodiče před samotným odchodem dítěte, že s ním hodlá utéci, plánuje sebevraždu či jinou nebezpečnou akci, kromě snahy ho od těchto plánů odradit do situace nezasahujeme. Informace předáme policii, záchrannému systému, OSPODu (dodržujeme současně vnitřní pravidla pracoviště o mlčenlivosti a propustnosti zjištěných informací). Není úlohou pracovníků sociálních služeb sledovat rodiče na útěku apod.

1.5. Příprava pracovníka

Nejen klienti – rodiče a děti, kterých se plánovaná separace týká, ale i pracovníci potřebují pomoc. Odchod dítěte z rodiny zasáhne každého zúčastněného. V případě, že jste jako sociální pracovníci rodinu pravidelně navštěvovali a snažili se ji podpořit ve snaze situaci doma změnit, a najednou musíte spolupracovat na separaci (například kvůli předběžnému opatření), se může dostavit pocit selhání, bezmoci, krize.

Zde jsou doporučení pro posílení pracovníků:

- Pracovník má pravidelnou supervizi a možnost sjednat ji v období před separací dítěte z klientské rodiny častěji.
- Spolupracuje se svými kolegy, případ separace diskutuje na intervizích či na jiných setkáních, má možnost sdílet. Do plánu odchodu dítěte z rodiny není zahrnut jako jedna osoba, ale jako člen týmu konkrétního pracoviště.
- Má možnost rodinu/dítě navštívit ve dvojici (s kolegou, s psychologem atd.).

- Jeho pracoviště má vytvořený systém vnitřních pravidel (bezpečnosti, ochrany informací…), který ho umí podpořit.
- Je se situací podrobně seznámen prostřednictvím pracovníků OSPODu a může se jich ptát.
- Účastní se případových konferencí konkrétního rodinného příběhu, je zahrnut do individuálního plánu ochrany dítěte s jasným vymezením své role.
- S klienty (podle situace – s dítětem, s rodičem, s celou rodinou) má sjednáno čemu, komu pomáhá a s jakým cílem (může jít o náhlou změnu zakázky, protože situace v rodině se změnila).
- Neřeší více složitých a emočně náročných kauz najednou. Je-li tomu tak, má možnost po domluvě se svým nadřízeným být z některých kontraktů vyvázán.
- Dbá na svou psychohygienu (spánek, jídlo, odpočinek, blízcí lidé apod.).
- Má možnost být zastoupen jiným kolegou.

2. Odchod dítěte z rodiny

2.1. Účast sociální služby na odchodu dítěte z rodiny

U samotného odchodu dítěte z rodiny na základě předběžného opatření většinou pracovníci sociálních služeb nebývají. Přesto zde taková možnost existuje a je vhodné ji diskutovat s pracovníky OSPODu a ti ji poté konzultují se soudním vykonavatelem. Vaše účast na tzv. rychlém předběžném opatření, o kterém musí být rozhodnuto do 24 hodin od podání návrhu (zákon č.99/1963 Sb.), je opravdu výjimečná. Může k ní dojít, je-li vaše sociální služba krizově intervenční a je-li soudním vykonavatelem a pracovníkem OSPODu přizvána ke spolupráci. Vždy však respektujte pravidla bezpečnosti, meze angažovanosti, hranice vaší služby. **Nejste vykonavateli rozhodnutí!**

„Zmíněné instituce mají vždy možnost součinnosti s Policí ČR, městskou policií, justiční stráží a lékařskou pomocí." (Pleváková, 2013)

Vaše asistence může být u těch předběžných opatření s rozhodnutím do sedmi dnů od podání návrhu (zákon č.99/1963 Sb.), když například sám rodič doprovodí/předá za vaší pomoci své dítě příbuzným, diagnostickému ústavu, zařízení pro okamžitou pomoc dětem apod. Může také jít o klasické rozhodnutí soudu o změně výchovného prostředí, kde byl návrh podán před delší dobou. Setkáváme se tak s případy, kdy terénní sociální pracovník neziskové organizace navštíví s rodičem (někdy i dítětem) zařízení, kam dítě půjde, a posléze rodiči pomáhá s finálním aktem – předáním dítěte. Některá zařízení pro okamžitou pomoc dětem nabízejí i seznámení se s původní rodinou ještě před samotnou separací, pracovník vykoná návštěvu a v den výkonu soudního rozhodnutí je přítomen.

Opět je nejlepší vycházet z dohody o vaší roli, jak byla stanovena na poslední případové/rodinné konferenci.

„Každý případ, kdy se realizuje přímé odebrání dítěte z rodiny, je specifický. Nelze stanovit obecně platná pravidla, jak s lidmi postiženými touto událostí vždy jednat. Komunikaci je nutno uzpůsobit konkrétním lidem, situaci a prostředí. O to větší nároky klade umění komunikovat právě na osobnost a schopnosti sociálního pracovníka. Kromě znepokojení může sociální pracovník pociťovat také strach, vnitřní paniku, zlost, vztek, vinu, pochybnosti o vlastním rozhodnutí apod., stejně jako ostatní lidé. Součástí komunikace je nepsaný závazek držet emoce na uzdě." (Pleváková, 2013, s. 36)

2.2. Jak dítěti pomoci v průběhu separace od rodičů?

- Zajistit pocit bezpečí
  U rozhovoru nejsou přítomni další, nepotřební lidé.
  Dítě ví, s kým mluví.
  Dítě ví, kde je.
  Dítě může mít u sebe svou hračku či věc, kterou má rádo.
  Dítě je fyzicky vzdáleno od zdroje nebezpečí.
  Dítě ví, co se s ním v nejbližších chvílích bude dít.
  Pokud je dítě tělesně zraněné, je ošetřeno.

- Zrcadlit a potvrzovat emoce (viz kapitola krizová intervence)

- Grounding (uzemnění)
  Vyzvěte dítě, aby se posadilo, opřelo, můžete nabídnout dotyk (např. pevný stisk ruky).

2.3. Odejmutí dítěte z rodiny jako krize a trauma

Na následujících řádcích najdete obecné informace o krizi a traumatu, které se týkají jak stavu dětí při separaci, tak i jejich rodičů. Protože v krizi může být dítě i dospělý člověk, používáme označení klient.

2.3.1. Krize a její fáze

„Krizi tedy můžeme chápat jako subjektivně ohrožující situaci s velkým dynamickým nábojem, potenciálem změny.“ (Vodáčková a kol., 2002, s. 28)

1. Poplachová/akutní fáze
2. Fáze rezistence
3. Fáze vyčerpání

Akutní reakce: tělesné změny, změny v chování, v prožívání. Nejčastěji se objevují bezprostředně nebo do 2–3 dnů. Základem této reakce jsou obranné a ochranné mechanismy mobilizující rezervy organismu. Tyto obrany kdysi sloužily našim předkům k přežití. Nejčastější akutní reakcí je útok, útěk nebo útlum.

V rámci útočné a útěkové reakce můžeme zpozorovat:
svalové napětí, zrudnutí v obličeji či červené skvrny, pocení, rychlé dýchání, výraznou mi-

miku, psychomotorický neklid (popocházení, neúčelné stereotypní pohyby apod.), výrazný projev emocí (nářek, zloba a nadávky, křik i hysterický smích), třes, agresi, překotnou mluvu, ostražité těkání očima, puzení k častému močení

V rámci pasivní akutní reakce – útlumu můžeme pozorovat:
strnulost, nemotorný pohyb, ledové ruce a nohy, zpomalení fyziologických pochodů, studený pot a třes, minimální mimiku, absenci emočních projevů (ale i nepociťování emocí), rozšíření zornic, sníženou citlivost vůči bolesti a zranění (dítě si může vědomě ubližovat, aby něco cítilo), prožitky derealizace a depersonalizace, sníženou schopnost porozumět komunikaci, menší oční kontakt (Vodáčková a kol., 2002, s. 28)

2.3.1.1. Formy krize podle projevu

- **Hlasité krize** – člověk je pod vlivem emocí

Klient může být v silném afektu a projevovat emoce jako úzkost, strach apod. Proto je nutné takového člověka nejprve zklidnit, aby se „dostával opět sám k sobě“ a mohl vše racionálně řešit. Spouštěče krizové situace sice lze najít snadno, ale odhalit skutečné příčiny krize je už těžší.

- **Tiché krize** – člověk se plně ovládá

Klient se odpoutá od pocitů a navenek působí, jako by měl vše pod kontrolou. Takový projev krize v sobě nese riziko, že si ho nevšimneme a klientovi neposkytneme pomoc (Remedium, 2009).

2.3.1.2. Základy krizové intervence

Následují doporučení, jak se v tíživé situaci separace chovat, jak intervenovat a poskytnout pomoc zúčastněným zasaženým krizí. Text této kapitoly byl – s výjimkou bodu 4. v odstavci Zrcadlení/reflektování emocí na s. 13 – převzat z příručky Základy krizové intervence (Kudlvasrová, Uhlířová, 2013, s. 10-16), která je taktéž součástí projektu Connection.

2.3.1.3. Čtyři fáze pomoci

- **Zklidni sám sebe.**
- **Rozhlédni se.**
- **Rozmysli se.**
- **Reaguj.**

Fáze pomoci slouží k tomu, aby bylo možné získat od klienta důležité informace, zabránit

jeho neuváženému činu a dostat ho do stavu, kdy je schopen převozu k další péči. I když se podaří klienta uklidnit a vy už máte více možností, jak s ním dále jednat, pamatujte, že se situace ještě nevyřešila. Pouze jste klientovi poskytli krizovou intervenci, která slouží ke zmírnění jeho nevyhovujícího nebo ohrožujícího stavu. Váš úspěch je důležitý, není však konečným řešením. Klient by měl dostat další pomoc, následnou péči a jeho problémy by se měly dlouhodobě řešit. Tento druh pomoci již nepatří do krizové intervence. Je užitečné krizovou intervenci od následné péče metodicky oddělovat.

Zklidni sám sebe

Tato fáze je velmi důležitá. Pokud se pracovníkovi nedaří ovládnout vlastní emoce (strach, bezmoc, vztek apod.), není ani schopen pomoci někomu jinému. Vaším zásadním úkolem je zabránit tomu, aby silné emoce ovládly vaše myšlení, tedy snížit hladinu adrenalinu a dalších hormonů ovládajících limbický systém (tato nejstarší mozková struktura se zapojuje ve stavu ohrožení a nutí nás jednat impulzivně, bez rozmýšlení). Jestliže se vám to podaří, mozek je stále připraven reagovat racionálně, není zahlcen hormony, emocemi a vy máte šanci v jednání s klientem postupovat vědomě a vše zvažovat.

Jak se zklidnit?

- pomalé a hluboké dýchání do břicha (po zklidnění dechu se zpomalí i tepová frekvence)
- tělesné pohodlí (posadit se, opřít se), kontakt se zemí
- vědomé reflektování vlastních prožitků („začíná se mi vařit krev“, „už zvyšuju hlas“, …) a posléze návodné sugestivní instrukce v mysli („vždycky jsem to zvládla, zvládnu to i teď“, „ano, mám strach, když bude nejhůř, odejdu nebo přivolám pomoc“, „ztiším hlas, abych neprovokovala“, „nejsem tady sama, mám tu i kolegu“…)
- techniky na uvolnění pozornosti od ohrožujícího podnětu: paradoxní fantazie, změna role (nejsem represivní sociální pracovník, ale léčitel aktuální situace), pohled jinam (z okna na ulici, do přírody, na kolegu…), projít se a vydýchat se (dostat ze sebe hromadící se negativní energii) aj.

Rozhlédni se

Než vstoupíme do situace (začneme intervenovat), je důležité se na ni podívat s odstupem – rozhlédnout se. Zdá se to jako paradoxní požadavek, zvláště u velmi kritických situací, ale toto „rozhlédnutí se“ zabere pár desítek vteřin a ve výsledku může ušetřit čas, energii nebo zabránit vážnějšímu vyhrocení situace.

Čeho si všímat:

- CO: Co se v tuto chvíli děje? Co se stalo? Je kolem něco, co mi může napovědět, co se stalo (co dostalo klienta do krize)? Pokud je v klientově blízkosti „spouštěč“, je možné dostat ho pryč, nebo alespoň odstranit ze zorného úhlu? Je někdo zraněný? V jakém stavu je osoba v krizi (tichá/hlasitá krize, pláč, agrese, mlčení aj.)?

- KDO: Kolik osob je na místě? Kolik z nich je v krizi (pamatujte, že i svědek krize může prožívat krizi)? Kdo vypadá, že potřebuje pomoc nejvíce? Je přítomen někdo, kdo mi může pomoci (například odvést ostatní stranou, zavolat další pomoc apod.)?

- KDE: Jak místo vypadá? Mám možnost poodejít s klientem stranou, do jiné místnosti? *Pozor, někdo se cítí lépe v otevřeném prostoru a není nutné dostat ho jinam za každou cenu*. Není-li dostupné jiné místo, jsou v daném prostoru nějaká „klidnější území“, kde budeme méně rušeni, kde mohu vytvořit „bezpečnou bublinu“? Jaké jsou ústupové cesty (jak pro klienta, kdyby měl tendence utéci, tak pro mě, kdybych i já potřeboval uniknout)?

- KDY: Jak dlouho už je klient v krizi? Kolik máme času na hovor, jsme něčím omezeni? Jaká je denní/noční doba, je všední den/víkend? *S časem souvisí možné zdroje další podpory a pomoci, např. o víkendu v noci mám mnohem méně dostupných služeb, kam mohu klienta poslat, než ve všední den v úředních hodinách*.

- ZDROJE prohloubení krize: Může do situace nečekaně vstoupit někdo další, kdo vyvolá u klienta ještě větší pocit ohrožení? Jsou ve hře zbraně? Jsou kolem klienta věci, které je možné použít jako zbraň? *Pamatujte, že jedním z projevů krize může být agrese nebo autoagrese, proto je třeba držet klienta mimo dosah věcí, kterými může ublížit sobě nebo okolí*.

- ZDROJE PODPORY: Co v mém okolí mi může pomoci situaci zvládnout? Co může přispět ke zklidnění klienta? Může se jednat o nějakou věc, o blízkého člověka nebo jen o zeď, o kterou se klient může opřít.

Rozmysli se

V této fázi je nejdůležitější rozhodnutí, jestli intervenci poskytnu, nebo neposkytnu.
V některých situacích (např. prudká agresivní reakce) může být mou jedinou a nejbezpečnější intervencí dostat do bezpečí sebe, další osoby a zavolat pomoc (policii, rychlou záchrannou službu). Mějte na paměti, že nemusíte zvládnout vše, a pokud cítíte, že byste situaci nemuseli zvládnout, je lepší intervenci nezahajovat (ohrožovali byste sebe i klienta). Posuďte (na začátku i v průběhu pomoci), zda je třeba přivolat další pomoc (v případě zranění a závažných krizových stavů). Je lepší domluvit se nejprve s kolegou nebo jiným,

racionálně uvažujícím člověkem, že pomoc zavolá on, zatímco vy se budete věnovat klientovi. Přivolaná pomoc nemusí být jen záchranná služba nebo policie, může jít i o vašeho kolegu, který se postará o další úkony v krizové situaci (například o skupinu přihlížejících osob či jiných klientů) a převezme péči o klienta v krizi.

Reaguj
V této fázi jsou důležité vaše **komunikační dovednosti** a výsledky vyhodnocení situace. Mezi nejdůležitější dovednosti, které můžete kombinovat podle vlastního citu a potřeby, **patří**:

- **Práce s emocemi**

Dáváme druhému najevo porozumění, vyjadřujeme uznání jeho pocitů.
Omezujeme napětí, zvyšujeme vzájemnou důvěru, posilujeme pocit pochopení.

Zrcadlení/reflektování emocí

1. Pojmenujeme pocit druhého člověka či dáme jiným způsobem najevo, že jsme zaregistrovali silné prožitky klienta. Pojmenováním pocitů dáváme klientovi šanci uvědomit si, co prožívá, a tudíž i postupně vnímat realitu.
2. Používáme věty jako: *„Slyším, že se zlobíte…“, „Vidím, že máte strach…“, „Váháte, nemůžete se rozhodnout…“*.
3. Můžeme se „napojit“ na dech dítěte – pomoci mu „rozdýchat situaci“.
4. Hovoříme klidně, zřetelně, volným tempem.

Legitimizace emocí
Dáváme klientovi najevo, že má právo cítit se tak, jak se cítí: *„Nedivím se, že máte strach.“, „Plakat v takové situaci je normální, plačte, tady můžete…“*.
Nebagatelizujeme klientovy pocity a prožitky!

- **Parafráze/rekapitulace**

Pracovník vlastními slovy zopakuje, co slyšel nebo čemu ne/rozuměl. Přitom nic nedodává, nedoplňuje a hlavně NEKOMENTUJE a NEHODNOTÍ.

Parafrází dáváte najevo své pochopení, což otupí snahy klienta posilovat svůj projev ještě většími emocemi.

Parafrázujeme/rekapitulujeme klíčová sdělení (odbočující větve hovoru neparafrázujeme), tím vedeme a směrujeme rozhovor a upevňujeme téma.

Užíváme věty typu: *„…tak vy mi říkáte, že…“, „Jestli vám dobře rozumím, tak…“* nebo jednoduše *„aha….“, „takže….“*.

Kromě opakování klíčových sdělení klienta shrnujeme i společně domluvené a převyprávěné části, tedy to, kam jsme se už dostali. Dialog se tak stane přehlednějším. Rekapitulacemi také získáváme čas sami pro sebe, abychom si utřídili zvládnutý postup a rozmysleli další kroky v hovoru. Nezapomeňte na závěrečnou rekapitulaci při ukončování intervence.

- **Vracení rozhovoru k tématu**

Lidé v krizi mají tendenci přeskakovat v rozhovoru pod tíhou emocí z jednoho tématu na druhé. Jako pracovníci musíte být trpěliví a občas klienta citlivě vrátit k jádru vašeho rozhovoru *(„Slyším, že teď mluvíte o vašich vzpomínkách na dětství a na rodiče. Pojďme se vrátit zpátky k tomu, o čem jsme mluvili, že máte strach a nevíte, co dělat.“)*. Někdy naopak zjistíte, že odbočení k jinému tématu klienta trochu zklidní, neboť jeho pozornost se odvrátila od zdroje krize. Takový okamžik můžete využít k tomu, že parafrázujete a zrcadlíte *(„Vidím, že jste se pustil do vyprávění o vašem dětství a zdáte se mi teď takový klidnější.“)*. Poté dejte klientovi na výběr, zda je pro něj užitečnější držet se vedlejšího tématu, protože mu to teď pomáhá, nebo zda se chce vrátit zpět k problému a jeho řešení.

- **Komentování procesu**

Jako pracovníci můžete klientům v krizi pomoci i tak, že jste pro ně vypočitatelní a „průhlední“. Klient pak situaci a vašim krokům lépe rozumí, a tudíž se i vašim instrukcím snáze podřizuje. Říkejte, co děláte a proč to děláte, kam jdete a proč tam jdete, co bude následovat. Informace však podávejte stručně a nezahlcujte klienta přemírou slov, která stejně v krizovém stavu nedokáže plně vnímat.

Kromě slovní transparence vašeho chování můžete klientovi také zpřehlednit, co se právě děje ve vašem hovoru. Postupujete obdobně jako u rekapitulace řečeného, ale popisujete proces: *„Před chvílí jsme spolu mluvili o …. a vy jste se zklidnil.“, „Nějakou dobu už hovoříme a vidím, že už dokážete sedět a zamýšlíte se nad…“*.

Komentování procesu opět pomáhá jak pracovníkovi, tak klientovi zorientovat se v tom, co se mezi nimi v dané situaci odehrává.

- **Kladení vhodných otázek**

Otázkami můžete vést rozhovor. Zjišťujete jimi, jak se klient cítí, co potřebuje, co mu běžně pomáhá, ptáte se na jeho podpůrnou sociální síť, mapujete důležité informace *(Např. matka v krizi, kterou zmítají silné emoce při požáru domu, vám sama od sebe nemusí říci, že v domě je ještě dítě a že je třeba ho zachránit. Může být v takovém stavu, že si ani neuvědomuje, že vůbec nějaké dítě má.)*. Vhodná otázka ve vhodný okamžik může přinést zásadní zlepšení situace. Např. když se nám podaří vedením rozhovoru ženu trochu zklidnit a dostat „k sobě“, potom dokáže na otázku „Je v domě ještě někdo?“ odpovědět. Pozor na otázky začínající slovem „proč“ a na sugestivní otázky.

Existují různé druhy otázek. Pamatujte si, že otázka může být sice správná, ale nemusí být položena ve správný čas. Setkáváme se například s příliš ukvapeným použitím otázek *„Co*

by vám pomohlo?“ nebo *„Co teď potřebujete?“*. To jsou pro klienta velmi těžké otázky, protože předpokládají zapojení logického myšlení, kterého klient ještě není schopen. Na jejich položení si chvíli počkejte. Někdy je nutné nechat klienta nejprve ventilovat emoce, vypustit energii, vyprávět, co prožil. Potom se klient dostane „k sobě“, uvědomí si sebe sama, a tak si uvědomí i svoje potřeby.
Nejčastěji se setkáváme z rozlišováním **uzavřených** a **otevřených otázek**. Ani jeden typ otázky není lepší nebo horší, záleží nicméně na vhodném použití. Řiďte se aktuální situací: když máte dostatek času a klient je schopen odpovídat na otevřené otázky, využijte toho. Více se dozvíte a také získáte mnoho informací o možnostech samotného klienta. Když ale čas nemáte nebo když klient nedokáže odpovídat a je pro něj snazší odpovídat „ano – ne“, použijte otázky uzavřené. Někdy je také uzavřených otázek třeba v případě, že je klient málomluvný a my jsme rádi, že vůbec reaguje kývnutím, nebo zavrtěním hlavou.
Otevřené otázky je nejlépe formulovat tak, že na začátku věty použijete slova *„Jak/jaký“* nebo *„Co“*.
Uzavřené otázky jsou žádostí o údaje, jasnou odpověď, lze na ně často odpovědět pouze slovy „ano – ne“. Variantou mezi otevřenou a uzavřenou otázkou je **otázka alternativní**. Dáváme klientovi na výběr z možných odpovědí *(Pozor: možností by nemělo být mnoho, protože klient je v krizi a nemusí být schopen dostatečně vnímat nebo si vše pamatovat.)*.

2.3.2. Trauma

„**Psychické trauma** je psychické zranění, duševní stav člověka, ke kterému dochází v důsledku traumatické (traumatizující) události, jakou může být těžký úraz, úmrtí v rodině, znásilnění, šikana apod.“ (Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Psychické trauma, 2014). Mezi traumatické události řadíme i ztrátu blízké osoby (rodiče, dítěte, sourozence aj.).

Traumatické mohou být zejména události, které:
- se objeví náhle, nepředvídatelně
- jsou nezvyklé, výjimečné, šokující
- nemáme s nimi zkušenosti a neumíme, nebo nemůžeme je účinně ovlivnit
- jsme nezavinili nebo jsme takový výsledek našeho počínání neočekávali
- nás mohou ohrozit na životě, výrazně fyzicky či psychicky poškodit
- zpravidla po nich následují další i dlouhodobé problémy

Je-li člověk takovou událostí zasažen, je extrémně zranitelný, cítí se zaskočený a bezmocný, nechápe smysl dění. Může propadat panice či neúčelně a neúčinně jednat. Nechápe, co se stalo a proč se to stalo právě jemu.

Každý z nás je jinak odolný a míra traumatizace je individuální. Vyrovnávání se s trau-

matem mívá sice svůj předpokládaný průběh, ale u konkrétních jedinců mívá jiný časový průběh a jednotlivé etapy se mohou vracet.

Po určité době od traumatické události se může objevit posttraumatická stresová porucha (Mareš, 2012).

3. Příchod dítěte do nového prostředí

3.1. Role sociálních služeb

Děti mohou být přijímány do různých druhů alternativní péče. Nejčastěji jsou umístěny k příbuzným (prarodičům, tetám a strýcům apod.), do zařízení pro okamžitou pomoc dětem, do diagnostického ústavu, někdy do dětského domova, díky novele zákona o SPOD č. 401/2012 Sb. k pěstounům na přechodnou dobu. Jako pracovníci sociálních služeb jste většinou součástí přijímajícího zařízení, které má statut registrované sociální služby. Jiné typy péče (ústav či náhradní rodina) nespadají do vaší kompetence, nebudete se tedy starat o přicházející dítě. Někteří z vás ale mohou v rámci nabídky služeb doprovázet náhradní rodiče poradenstvím a informacemi právě v době, kdy náhle přijali do své výchovy dítě.

3. 2. První hodiny a první den/noc

Při přijetí dítěte se řiďte zásadami popsanými v kapitole 2.2. **Dítě by mělo vědět, kde je, kdo jste a co se bude v následujících chvílích dít.**

Dětem také pomáhá, pokud:

- Mají alespoň základní informace o rodičích/sourozencích, které musely opustit.
- Je naše jednání čitelné, férové, autentické.
- Je jim sděleno, kdy se uvidí se svými blízkými (je-li to možné a je-li nám to známo).
- Je doprovází známý/blízký člověk, který má možnost s nimi po přijetí do zařízení/náhradní rodiny v novém místě chvíli setrvat.
- U sebe mají své osobní věci.
- Jsou seznámeni se svým pečovatelem, na kterého se mohou vždy obracet.
- Navazujeme na zvyky dětí (seznámíme se s nimi předem a snažíme se dětem umožnit některé dodržovat).
- Mají možnost zavolat si na Linku bezpečí.
- Jsou naplňovány jejich základní potřeby.

Každé zařízení by mělo mít jasný postup v případě přijetí dítěte. Většinou mu pracovníci poskytují emoční oporu, mluví s ním, nebo naopak respektují jeho nechuť mluvit, kontrolují jeho stav a snaží se odvést pozornost od traumatické reakce k praktickým věcem (seznámení s dalšími dětmi, jídlo, prohlídka jeho pokoje, popřípadě objektu, hra).

Přicházející děti bývají v nejrůznějším stavu. Některé celá krizová situace tak unaví, že rychle usnou, jiným je třeba poskytovat krizovou intervenci (i v nočních hodinách). Rozrušení se může otisknout i do somatických projevů (teplota, náhlá chřipka či zhoršení již stávající nemoci). Je-li nutné dítě svléknout z jeho oblečení, umýt ho, někdy i odvšivit, nebo prohlédnout lékařem, dbáme na to, aby se k dítěti dostaly jeho věci zpět (jsou často jediným pojítkem dítěte s rodinou a dřívějšími jistotami).

Sledujeme rychlost, s jakou se dítě přizpůsobuje novému prostředí, ptáme se, co by potřebovalo, aby to pro ně bylo snadnější. Některé děti potřebují týden a více, aby se aklimatizovaly na nové podmínky a byly schopny začít bazálně fungovat (míníme tím jen základní přizpůsobení se, je samozřejmé, že zvyk a přijetí životní změny je pro dítě úkolem na další měsíce, a nečekáme, že to dítě dokáže za krátkou dobu) a bývají zařazeny do programu aktivit či školní docházky až později. U jiných dětí je naopak vhodné odvádět jejich pozornost od myšlenek na minulost a stesků po domově právě rychlým vstupem do školy/školky, hrou, aktivitami jako výlety apod.
Přijetí zásadní změny v životě dítěte, jako je trvalá či dočasná ztráta blízkých osob, je proces, cesta. Nelze je nijak urychlit, pouze nabízet pomoc a oporu.

Jako sociální pracovníci můžeme mít nutkání tlačit na změny, což pramení z našeho pocitu bezmoci. Nejtěžším způsobem sociální práce je doprovázení (Úlehla, 2007), tedy poskytování podpory tam, kde nemáme moc něco změnit a přesto máme za úkol pomoci klientovi s těžkostmi.

3. 3. Různorodost chování dětí po přijetí

Jako pečující osoby vidíme jen vrchol ledovce nad hladinou, tedy vnější projevy v chování dítěte. Na jedné straně se setkáváme s nadměrným zlobením a živostí, na druhé straně naopak s pasivitou, mlčenlivostí. Příčinou takového chování u dětí je prožívaná krize z životní změny. Některé děti se vrátí do bezpečnějších nižších vývojových období, protože nově naučené vzorce jsou pro ně v krizi příliš energeticky náročné. Jiné děti od sebe oddělí emoce a tělo, vypadají, jako by nic neprožívaly, (někdy ani nemohou plakat), nemusí cítit fyzickou bolest. Mohou uniknout do snového světa. To všechno jsou sebezáchovné vyrovnávací mechanismy (Vodáčková a kol., 2002), kterými se organismus dítěte snaží vypořádat s ohrožující situací – ztrátou a nutností adaptace.

Děti mohou prožívat dvojí krizi – jednu ze samotné změny a druhou z následků nevhodné péče rodičů. Děti byly odebrány z péče rodičů ze závažných důvodů, které ohrožovaly jejich zdraví a život. Na mnohých dětech je již viditelná dlouhodobá derivace se svými projevy, naučené nefunkční vzorce chování, agresivní chování, kterému dříve nebyly dány hranice, opoždění vývoje apod. **Ne vždy jsme schopni rozlišit, zda je chování dítěte**

projevem krize ze separace, nebo zda je důsledkem špatné péče rodičů.

Jedním z ukazatelů tohoto rozlišení je postupné odkládání strategií přežití a vyrovnávacích mechanismů dítětem. Chování jako výsledek dlouhodobého působení původní rodiny se může měnit pomaleji.

Píšeme zde o projevech silných, často smutných, které pocitově silně působí i na nás sociální pracovníky. **Nezapomeňme ale na takové děti, které vykazují vysokou odolnost, schopnost přežít cokoliv, na děti, které používají konstruktivní nástroje pro snadnější přijetí změny.**

- Dítě vyjadřuje své emoce, nepotlačuje je (pláče, nahlas se zlobí apod.).
- Vypráví, sdílí události – dítě mluví o tom, co se stalo.
- Říká si o naplňování základních potřeb – dítě v akutním stresu je schopno si říci například o pití, protože mu vyschlo v krku, nebo o deku, protože mu je zima. Je to známkou toho, že dítě má kontakt se svým tělem.
- Využívá podpory dalších blízkých lidí – dítě se opře o své sourozence, se kterými je dovezeno do zařízení, společně si v novém domově vlezou do postele nebo se drží za ruku sociální pracovnice, kterou dlouho zná.
- Využije starší úspěšné zkušenosti s jinou krizí a pokusí se o tentýž postup, který mu pomohl.
- Opírá se o vyšší hodnoty – například se pomodlí, aby vše dobře dopadlo, a to mu dodá pocit větší jistoty.

Jsou i děti vděčné za novou péči a konečně vlídné osoby v jejich okolí. Váží si stravy, pozornosti, her a změnu považují za záchranu.

3. 4. Proces ztráty, zármutku a adaptace z hlediska času

Psycholožka Elisabeth Kübler-Rossová popsala 5 fází truchlení neboli vyrovnávání se smrtí blízkého člověka nebo se zjištěním smrtelné nemoci. Její charakteristika se dnes používá i pro popis vyrovnávání se s ohrožující životní změnou – ztrátou, v tomto případě rodiče, původního domova, někdy i sourozenců a jiných důležitých blízkých osob. Sama Kübler-Rossová poukazovala na to, že chronologie fází je jen náčrtem a že každý člověk se chová jinak. Fáze jsou pouze inspirací, jak je možné se na proces ztráty dívat, ale není nutné se jejich posloupnosti úzkostlivě držet. Někteří lidé prožívají fáze v jiném pořadí, někteří nějakou vynechají, jiní se zacyklí mezi dvěma (Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Kübler-Rossové model, 2014).

1. fáze: Popření – „To nemůže být pravda.“, dítě žije dál, jako by se nic nestalo, představuje si, že všechno je jen sen, apod.

2. fáze: Hněv – bolest, vztek, úzkost, strach, pocit viny, poruchy spánku, náchylnost k infekcím, snaha najít viníka (nejlépe sociální pracovnici nebo *„kamarádku mámy, která ji určitě nutila pít alkohol“*) a příčiny. Takové období je pro děti charakteristické zhoršením školního prospěchu, dítě si nerozumí s kamarády, učitelé/vychovatelé jej nedovedou zvládnout, může být agresivní a zlé na ostatní, šaškovat, aby upoutalo pozornost, budit se v noci nočními děsy atd. V této fázi se často objevuje vina nasměrovaná do sebe, dítě lituje svého chování a myslí si, že kdyby nezlobilo, nevzali by ho mámě. Je zde také riziko sebepoškozování. Dítě může mít pocit nespravedlnosti, odmítat pomoc od nových pečovatelů.

3. fáze: Smlouvání – fáze je charakterizovaná snahou dítěte změnit situaci. Živí se nadějí, že se vrátí nebo že může situaci ovlivnit. Smlouvá nejen s bohem nebo se svými plyšáky, kterým věří, ale také se svými pečovateli: *„Když budu hodná, vezme si mě mamka zpátky?“*.

4. fáze: Deprese/apatie – dítěti pochopilo, že situaci změnit nelze, trápí se tím. Může být smutné, málomluvné, apatické, bez zájmu o jakékoliv činnosti, nechápe, proč by se mělo snažit, *„když nic nemá smysl“*.

5. fáze: Smíření – dítě stále myslí na chybějícího rodiče, hledá fotografie, chce navštívit místa, kam spolu chodili nebo kde spolu žili, hledá, jaké vlastnosti a dovednosti zdědilo po rodiči, v duchu s ním rozmlouvá a svěřuje se mu. Také postupně zjišťuje, co dokáže samo bez rodiče a v čem se od něj liší, a tím se odpoutává. Dítě ztrátu překonává, je tedy možné vzdát se bolesti a vstupovat do nových vztahů (např. s novým pečovatelem, dětmi). Někdy se může objevit napětí mezi touhou zůstat věrné rodiči či svému smutnění po něm a na druhé straně touhou po novém vztahu, ve kterém by mohlo mít zase někoho rádo a připoutalo se k němu. Mnoho dětí skrz proces truchlení pozná samo sebe, dítě je silnější, protože ví, že krizi zvládlo a se změnou/ztrátou se smířilo. Umí se vyrovnat s tím, že má rádo nového dospělého, a přesto na svého rodiče nezapomnělo. Tyto prožitky nejsou v rozporu s občasným steskem a smutkem po rodiči. U mnoha případů dojde k poslední fázi až po několika letech.

(podle Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Kübler-Rossové model, 2014)

Popsané fáze vyrovnávání se se ztrátou se mohou objevit i opožděně nebo opakovaně. Děje se to v případech kombinace životních zásahů. *Např. matka dítě opustila, posléze se dostala do vězení. Dítě se tak u svého nového pečovatele muselo vyrovnávat se ztrátou – odchodem rodiče. Po zpracovaném procesu truchlení, po několika letech ale přijde další rána, informace, že rodič zemřel. Dítě tak prochází dalším trápením a musí přehodnotit dosažené usmíření.* Smutek a jiné výše popsané fáze se objevují i u dětí, které byly vlastními rodiči týrány. I ony potřebují vaše pochopení.

3. 5. Role sociálních služeb po přijetí dítěte do alternativní péče

V předchozích kapitolách byly popsány projevy dětí, s nimiž se setkávají pracovníci zařízení, která mohou mít statut registrované sociální služby (nejčastěji zařízení pro okamžitou pomoc dětem). Považujeme za přínosné, když může pracovník služby, který s rodinou a dítětem pracoval před separací, navštěvovat dítě i v jeho současném umístění (po domluvě s pracovníky OSPODu, rodinou a přijímacím zařízením – nejlépe formou výstupů z případové konference). Dítě pak má možnost být v kontaktu se známou osobou. Po dobu, kdy je dítě umístěno do alternativní péče, bývá důležité s jeho vlastní rodinou pracovat. Zde se nabízí veliký prostor pro vaše sociální služby (terénní práce, sanace rodiny, podpora rodičů v kontaktu s jejich potomkem a posilování vzájemných vztahů, to vše může podpořit možnost návratu dítěte zpět do rodiny).

Použitá literatura

Bakalář, E., Klégrová, J. Dětské psychické potřeby. 2000. [online]. [cit. 8.6.2014]. Dostupné z http://www.iustin.cz/art.asp?art=19.

Děti mezi ústavní výchovou a rodinou. Sborník ke konferenci konané ve dnech 8. a 9.11.2007. Praha: Člověk hledá člověka a Národní vzdělávací fond, 2007. [online]. [cit. 8.6.2014].
Dostupné z http://www.clovekhledacloveka.cz/res/data/000240.pdf.

Kolektiv autorů. 2007. ZdrSEM, výuka první pomoci zážitkem – studijní text zdravotního semináře. Praha: Zdrsem.

Kudlvasrová, K., Uhlířová, V. 2013. Základy krizové intervence pro sociální pracovníky. Nový Bor: Velký vůz Sever.

Mareš, J. 2012. Posttraumatický rozvoj člověka. Praha: Grada Publishing.

Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí č. 401/2012 Sb. 2012. [online]. [cit. 8.6.2014]. Dostupné z http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp cd=76&typ=r&zdroj=sb12401.

Občanský soudní řád, zákon č.99/1963 Sb. [online]. [cit. 8.6. 2014].
Dostupné z http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-99.

Pleváková, P. 2013. Proces odebrání dítěte z rodiny z pohledu sociálního pracovníka. Bakalářská práce. Zlín: Univerzita Tomáše Bati.

Quality4Children. Standardy péče pro děti mimo domov v Evropě. Praha: Sdružení SOS vesniček, 2008 [online]. [cit. 8.6. 2014].
Dostupné z http://www.quality4children.info/navigation/cms,id,31,nodeid,31,_language,en.html.

Remedium. 2009. Výcvik Základy krizové intervence, úvodní setkání – osobní písemné poznámky účastníků výcviku. Praha.

Úlehla, I. 2007. Umění pomáhat. Praha: Slon.

Vodáčková, D. a kol. 2002. Krizová intervence. Praha: Portál.

Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Kübler-Rossové model [online]. c2014 [cit. 17. 06. 2014]. Dostupný z WWW:
< http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=K%C3%BCbler-Rossov%C3%A9_model&oldid=11342518>

Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Psychické trauma [online]. c2014 [cit. 17. 06.2014]. Dostupný z WWW: < http://cs.wikipedia.org/wiki/Psychick%C3%A9_trauma>

Příloha: Psychické potřeby dítěte

V následujících řádcích najdete 12 potřeb podle Bakaláře a Klégrové (2000), jejich základ tvoří potřeby popsané profesorem Z. Matějčkem. Potřeby byly upraveny s ohledem na téma této příručky – přechod dítěte z rodiny do ústavu/náhradní rodiny. Naplňování základních potřeb dítěte může být významným východiskem pro vyhodnocování a plánování našich kroků při přechodu dítěte do nového prostředí, ovlivňuje naši komunikaci s dítětem a organizování další pomoci. **Při odebírání dítěte z rodiny jsou některé potřeby důležitější, naopak při seznamování se s novým prostředím vystupují do popředí zase potřeby jiné. Při doprovázení dítětem během přechodu do nového prostředí se vždy zamyslete nad tím, co vše můžete udělat pro naplnění jeho nejdůležitějších potřeb.**

1. Potřeba stimulace a podnětů
Potřebuji informace a dotek. Chci se rozvíjet.

2. Potřeba poznávání a seberealizace
Chci si hrát, fantazírovat, chci dělat věci, které mě baví a které umím.

3. Potřeba prvotních citových a sociálních vztahů
Chci se cítit přijatý (i když jsem zrovna protivný). Toužím, aby mě měl někdo rád, jevil o mě zájem, pohladil mě, pochválil mě.

4. Potřeba jistoty a bezpečí
Potřebuji někomu věřit a mít u sebe důležité lidi. Potřebuji rozumět tomu, co se děje a co bude následovat. Potřebuji, aby mi někdo dal najevo, že mi rozumí a že se mi s tím vším pokusí pomoci. Potřebuji si odpočinout od ostražitosti.

5. Potřeba určité stálosti a řádu
Abych novému prostředí porozuměl a akceptoval ho, potřebuji pravidelnost aktivit, stálý okruh lidí kolem sebe, potřebuji, aby věci měly své stálé místo. Rád bych chvíli zůstal na jednom místě se stejnými lidmi a vyhnul se změnám.

6. Potřeba kontaktu
Chci mít kamarády. Chci se vidět s lidmi, které mám rád a kteří jsou pro mě důležití. Chci se něco od druhých naučit. Potřebuji si občas s někým popovídat.

7. Potřeba modelu vhodného, slušného řešení mezilidských konfliktů
Potřebuji vidět, že se lidé spolu umí domluvit slušně, bez ubližování, i když si nerozumějí. Udělá mi dobře, když budu svědkem slušné a chápavé komunikace pracovníků s mými rodiči.

8. Potřeba identity
Chci vědět, kdo jsem, po kom jsem, kde je a byl můj domov. Chci se cítit součástí mé široké rodiny. Potřebuji znát svůj příběh od začátku, abych v něm mohl zodpovědně pokračovat a naplnit ho.

9. Potřeba samostatnosti
Chci mít možnost dělat si věci po svém, sám si vše vyzkoušet. Potřebuji projevovat své nálady, pocity, přání a názory (i ty, které se mým pečovatelům nehodí) a cítit, že je toto moje právo respektováno.

10. Potřeba společenské hodnoty
Chci cítit úspěch a respekt. Rád bych něco dokázal a věděl, že to druzí oceňují. Rád bych, aby si druzí všimli, co jsem doma zvládal, co jsem dokázal vydržet.

11. Potřeba otevřené budoucnosti
Vím, co se bude dít a v jakém čase. Vím, jaké alternativy řešení mé situace existují a co se pro ně dělá. Potřebuji se na něco těšit a vztahovat se k tomu.

12. Potřeba spravedlnosti
Chci, aby druzí věděli, že máma sice pila, ale že nás taky měla ráda a že se snažila. Chci, aby se vědělo, že jsem se snažil i já. Chci, aby byli potrestáni ti praví.

Autoři příručky, Velký vůz Sever

Veronika Uhlířová, psycholožka a psychoterapeutka

Působí v oblasti rodinného poradenství se zaměřením na ohrožené děti a mládež, spolupracuje s regionálními orgány sociálně-právní ochrany. V organizaci Velký vůz Sever, kterou vede, se snaží vzdělávat pracovníky v pomáhajících profesích a v sociálních odborech úřadů v měkkých dovednostech rozhovoru, a přispět tak především k citlivému zacházení s klienty v krizi. Ve své praxi využívá systemický přístup.

Ludmila Hanušová, psychoterapeutka

Pracuje jako psychoterapeutka pro náhradní rodiny, připravuje budoucí pěstouny na jejich úlohu, působí i v terénu – navštěvuje náhradní rodiny v jejich domovech. Jako terapeutka a vychovatelka ve středisku výchovné péče má dlouholeté zkušenosti s prací s ohroženými dětmi. Vede případové konference s cílem stanovení plánu ochrany dítěte a tuto metodu nadále rozvíjí. Má soukromou praxi.

Velký vůz Sever

Velký vůz Sever je nezisková organizace, která se věnuje třem oblastem činností: vzdělávání, poradenství a supervizím spojeným s metodickou činností.

Vzdělávání

- Vzdělávání pracovníků v sociální oblasti (základy komunikace, vedení rozhovoru, krizová intervence, asistované kontakty, facilitace aj.)
- Vzdělávání náhradních rodičů (řešení konfliktů a výchovných obtíží, kontakt dítěte s biologickou rodinou, zvládání stresu aj.)
- Vzdělávání pracovníků dětských domovů a jiných ústavních zařízení (klima ve výchovné skupině, komunikace, bezpečné přijetí dítěte do zařízení aj.)
- Vzdělávání učitelů (prevence a řešení šikany, vedení třídy, řešení obtížných situací aj.)

Poradenství

- psychologické/terapeutické konzultace, kazuistická setkání

Supervizní a metodická činnost

- případové, kazuistické a týmové supervize
- tvorba metodik v sociální oblasti
- tvorba metodik v pedagogické oblasti
- facilitace případových konferencí
- vedení metodických setkání klientských pracovníků

Kontakt:
www.velkyvuz–sever.cz | sever@velkyvuz.cz | Tel.: +420 777 594 441 | IČ: 75062020

Poznámky

Velký vůz Sever
www.velkyvuz–sever.cz

Příručka je financována z prostředků ESF prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost a ze státního rozpočtu ČR.

esf evropský sociální fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM LIDSKÉ ZDROJE A ZAMĚSTNANOST

velký vůz

PODPORUJEME VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz